
Jana Stanković

Turističko preduzeće „Putnik” Zaječar (1952-1963)

Analizom arhivske građe, kao i pratećih pisanih izvora, sagledan je rad Turističkog preduzeća „Putnik” u Zaječaru koje je funkcionisalo u periodu od 1952. do 1963. godine. Akcenat je stavljen na različite vrste putovanja koje je ovo preduzeće organizovalo, pri čemu su izdvojene tri osnovne grupe: turistička putovanja, ekskurzije edukativnog karaktera za radnike i školske ekskurzije. Analizom se nastojala razmotriti uloga turizma u ranoj fazi jugoslovenskog socijalizma, kao i načini na koje je ona realizovana. Na osnovu rezultata analize, proizilazi da se proklamovana ideja o funkciji turizma u socijalizmu često nije poklapala sa njenom realizacijom u praksi.

Uvod

Cilj ovog istraživanja bio je da se sagledaju društveni aspekti turizma u jugoslovenskom socijalizmu kroz analizu rada jednog lokalnog turističkog preduzeća. Vremenski okvir istraživanja obuhvata period od 1952. do 1963. godine, u kom je postojalo i funkcionisalo turističko preduzeće „Putnik” Zaječar. Akcenat je stavljen na različite vrste putovanja koja je preduzeće organizovalo. Za svaku vrstu dat je određen broj primera, sa ciljem da ilustruju ono što se tim putovanjima želelo postići. Navedeni su primeri koji oslikavaju tipične karakteristike određene vrste putovanja. Istraživanjem je razmotrena uloga turizma u procesu socijalističke emancipacije, kao i način na koji je ona bila realizovana.

Za potrebe istraživanje je korišćena građa fonda A.6.2.3.3.291. „Turističko preduzeće Putnik – Zaječar” Arhiva „Timočka krajina” u Zaječaru. Pored arhivske građe, kao veoma koristan izvor izdvaja se list Timok, koji pod tim imenom izlazi od 1952. godine, a ranije je postojao pod imenima Reč naroda i Naš život. List je izlazio jednom nedeljno, a u istraživanju su korišćeni brojevi u periodu od 1952. do 1963. godine.

Kad je reč o literaturi, kao najznačajnije korišćene radove bi trebalo izdvojiti članak „Turizam i konstrukcija socijalnog i nacionalnog identiteta u Srbiji krajem 19. i početkom 20. veka” Dubravke Stojanović (2006),

*Jana Stanković
(1997), Zaječar,
Kotorska 57/a,
učenica 4. razreda
Gimnazije u
Zaječaru*

*MENTOR:
MA Miloš Ničić,
Fakultet političkih
nauka Univerziteta u
Beogradu*

zbornik radova „Yugoslavia’s sunny side” (Grandits i Taylor 2010) i knjigu „Turizam u Jugoslaviji” Stevana Stankovića (1990), koji su pomogli u boljem upoznavanju i razumevanju jednog takvog društvenog fenomena kao što je turizam u socijalističkim okolnostima.

Moderno društvo i fenomen slobodnog vremena

Jednu od bitnijih odrednica moderne predstavlja i pojava pojma slobodnog vremena, fenomena koji je mogao nastati tek kad je u industrijskom dobu došlo do definisanja radnog vremena, pa nasuprot tome i vremenskog prostora u kom je „pojedinaac imao mogućnost da se bavi aktivnostima potpuno oslobođenim od drugih obaveza – poslovnih, porodičnih, verskih i društvenih” (Stojanović 2006: 41). Ovo novo, negde nazivano i „revolucionarno” shvatanje vremena u stvari predstavlja prekretnicu koja je označila prelazak iz predindustrijskog u industrijsko društvo. Usled pojave slobodnog vremena, došlo je do uspostavljanja novih društvenih odnosa i pravila, koji su doveli do promena u organizaciji društvenog života – zahvaljujući ovom fenomenu, određeni slojevi stanovništva su tokom većeg dela dana i nedelje bili oslobođeni obavljanja poslova od kojih im je zavisila egzistencija.

Stvaranjem modernog društva i pojavom slobodnog vremena, došlo je i do razvoja turizma. On je predstavljao jedan potpuno novi stil života, koji je promovisala britanska aristokratija. Jedan od najpoznatijih primera ranog turizma bilo je letovalište u Brajtonu, koje je isprva posećivao uži krug kraljevske porodice. Treba spomenuti i fenomen Velike ture (eng. The Grand Tour), koji je procvetao u XVII veku, a označavao je putovanja koja su preduzimali Evropljani (pretežno Britanci) iz viših društvenih slojeva. Feliks Mornan je 1853. godine zapisao da je odlazak na more, planinu ili u banju postao „prvi društveni zadatak ljudi koji drže do sebe” (Stojanović 2006: 41–43). Pored svega ovoga, zanimljivo je pomenuti da su preteču savremenih turističkih kretanja takođe činili i odlasci u banje, koje su na teritoriji Jugoslavije bile afirmisane kao lečilišta još u vreme Rimljana (Stanković 1990: 209).

Razvojem saobraćajne infrastrukture, širenjem građanskih prava i porastom standarda, turizam je od privilegije najviših slojeva dobio odlike fenomena masovne kulture (Unković i Zečević 2004: 8–9). Kao deo modernog društva, turizam je usko i nužno povezan sa širenjem nacionalnih ideologija i postao je prostor za definisanje socijalnog i nacionalnog identiteta. Nove društvene potrebe, odnosi i pravila doveli su do uspostavljanja nove socijalne hijerarhije, te i do formiranja građanske elite koja je bila pokretač turizma i koja se svojim stilom života odvajala od nižih društvenih slojeva. Po pitanju nacionalnog identiteta, razvoj turizma omogućavao je pojedincima i da upoznaju svoju istoriju, jer svest o zajedničkoj prošlosti i zajedničkim precima jeste ono što naciju čini nepromenljivom celinom, pojavu koja postoji van istorijskih okvira (Stojanović 2006: 51–56).

Razvoj turizma u jugoslovenskom socijalizmu

U periodu nakon Drugog svetskog rata došlo je do procvata turizma u Evropi (UNWTO 2015: 2). Radnicima je bilo garantovano pravo na plaćeni odmor i težilo se povećanju životnog standarda. U socijalističkim zemljama je to takođe bio deo procesa socijalističke emancipacije – stvaranja određених društvenih prilika i okolnosti koje omogućavaju rad, te političke, kulturne i druge delatnosti u skladu sa proklamovanim ciljevima socijalizma. Ti ciljevi su, između ostalog, uključivali i zagarantovano slobodno vreme, i pružali mogućnost na odmor van mesta stalnog boravka. Takođe, razvoj turizma je imao i neizbežnu ulogu u modernizaciji i unapređenju životnog standarda domaćih radnika, ali i u razvoju saobraćajne infrastrukture.

Kada govorimo o turizmu u Jugoslaviji, može se razlikovati sedam perioda razvoja za razdoblje od 1948. do 1988. godine, koji se uglavnom poklapaju sa periodima petogodišnjih planova. Za ovo istraživanje bitna su prva tri perioda, koja se hronološki poklapaju sa postojanjem Turističkog preduzeća „Putnik” Zaječar i sadržajno određuju njegov rad.

Prvi period, koji se odnosi na vreme od 1948. do 1952. godine, odlikuje intenziviranje turističkih kretanja, pri čemu su najveći značaj imali popusti za železnički, autobuski, pa i avionski prevoz. Posebno se naglašavaju zdravstveno-rekreativne, socijalne i kulturno-vaspitne funkcije turizma. Može se reći da su u ovom periodu postavljene osnove turizma u Jugoslaviji, iako on kao samostalna privredna grana nije bio potenciran (Stanković 1990: 213–214). Jugoslovenska vlada je uvela jednu novinu u julu 1948. godine – dvonedeljni plaćeni godišnji odmor. On je Zakonom o radnim odnosima iz 1958. promenjen na 12–30 dana, u zavisnosti od godina starosti i radnog staža (Grandits i Taylor 2010: 35–36).

Bitno je pomenuti da su cene ugostiteljskih usluga do 1949. određivali lokalni organi vlasti, a nakon toga organi savezne uprave. Do kraja prvog perioda postojao je sistem dvojnih cena – domaći gosti koji su koristili godišnji odmor su plaćali 10–25% manje u odnosu na strance i domaće goste koji nisu koristili godišnji odmor. Tu se može videti i ideološka potpora koja se ogledala u privilegijama koje su imali radnici i njihove porodice, koji su zvanično „morali” da koriste godišnje odmone. Takođe, i u analiziranoj arhivskoj građi se može videti ideološki uticaj i insistiranje da je „socijalističkom čoveku”, radniku u socijalizmu, potreban dnevni, nedeljni i godišnji odmor da bi on takvim načinom razonode došao u kontakt sa „svojim socijalističkim drugovima”. Međutim, pitanje je koliko su ljudi zapravo bili u mogućnosti da svoj godišnji odmor iskoriste za putovanja – treba napraviti distinkciju između poslova koje su ljudi završavali u vreme godišnjih odmora i vremena koje su zapravo odvajali za putovanja.

Drugi period obuhvata razdoblje od 1953. do 1957. godine. Njegove karakteristike su, pre svega, godišnja stopa rasta broja turista od 5% i broja noćenja od 13.5%, što potvrđuje određeno produženje boravka domaćih turista u različitim turističkim mestima. Povećanje je moglo biti i veće, ali se kao glavni problem izdvajaju česte promene načina finansiranja putovanja i boravka turista (Stanković 1990: 215).

Treći period odnosi se na razdoblje od 1958. do 1962. godine. On se poklapa i sa realizacijom Društvenog plana privrednog razvoja Jugoslavije od 1957. do 1961. godine, kojim je bilo predviđeno povećanje sredstava za izgradnju turističko-ugostiteljskih objekata i težilo se bržem razvoju poznatih turističkih mesta. Odlikuje ga stopa rasta broja turista za 7.5% i broja noćenja za 12%, što je rezultat rasta lične potrošnje jugoslovenskog stanovništva (up. Erdei 2012). Novinu predstavlja i izgradnja odmarališta, gde su izvesne prednosti u korišćenju imali ljudi zaposleni u organizacijama-osnivačima. Takođe, težilo se da odmarališta posluju po ekonomskim cenama i principima (Stanković 1990: 215–216).

Turistički savezi jugoslovenskih republika su u navedenom periodu skladno funkcionisali. Bitno je spomenuti i Jugoslovensku izložbu kao bitnu ideološku koncepciju. Ovu izložbu, pod punim imenom „Jugoslovenska porodica na odmoru”, pokrenuli su i organizovali turistički savezi glavnih gradova Jugoslavije. Cilj izložbe bio je da istakne potrebu odmora u životu svih društvenih slojeva zajednice, „kao nužnog sredstva za obnavljanje fizičkih i psihičkih snaga koje iscrpljuju u svakodnevnom životu”, da ukaže na vrednost pojedinih vrsti odmora „kao nužnog višeg elementa u sadržaju života” i da prikaže kako odmor, shvaćen kao kreativna aktivnost, može pozitivno da utiče na psihičko i fizičko zdravlje, sticanje znanja i na potpuno formiranje ličnosti kod ljudi, na način na koji je to odgovaralo politici KPJ. Još jedan socijalistički element predstavlja i to što je bilo planirano da izložba, pored pokazivanja „nužnosti” odmora za radnike u socijalizmu, takođe prikaže i dokumentuje razvoj borbe za priznanja „prvoj radničkoj klasi” prava na dnevni, nedeljni i godišnji odmor (FTPP, K2, F1960, UII1960, OI).

Preduzeće za prevoz i saobraćaj putnika i turista „Putnik” Zaječar

U Jugoslaviji su postojala različita turistička preduzeća koja su funkcionisala po istom sistemu. Može se reći da je jedno od najznačajnijih bilo turističko preduzeće „Putnik” Beograd, koje je imalo poslovnice po celoj Srbiji, a blisko je saradivalo i sa turističkim preduzećima iz ostalih republika.

Turističko preduzeće „Putnik” Zaječar je, do zvaničnog osnivanja 1954, predstavljalo ogranak turističkog preduzeća „Putnik” iz Niša, koje je postojalo od 1951. godine. Rešenjem Narodnog odbora grada Niša, od 29. decembra 1953, Aleksandar Prendić, šef poslovice Preduzeća za saobraćaj putnika i turista „Putnik” Niš, bio je razrešen dužnosti i stavljen na raspolaganje Narodnom odboru gradske opštine u Zaječaru od 1. januara 1954. godine (FTPP, K1, CK, R4). Preduzeće „Putnik” Zaječar je počelo sa radom 1952, iako je zvanično osnovano 25. januara 1954. godine rešenjem Gradskog narodnog odbora (GNO) Zaječar, kao preduzeće za prevoz i saobraćaj putnika i turista. Njegova osnovna delatnost bila je prodaja železničkih karata i pružanje ostalih turističkih usluga (FTPP, K1, CK, IŽP),

što se podudara sa delatnostima koje su bile karakteristične za prvi period razvoja turizma u Jugoslaviji. Organizovani su jednodnevni izleti vozom, prvenstveno do Beograda i Niša, a povremeno i do Zagreba, Rijeke, Ljubljane ili Skoplja (*Naš život*, 12. januar 1952: 4; 29. februar 1952: 6; 15. mart 1952: 6; *Timok* 31. jul 1953: 6; 7. avgust 1953: 5).

U narednim godinama, preduzeće je sklapalo ugovore o saradnji s različitim autobuskim prevoznicima čije su karte preprodavali. Na osnovu građe se može videti da su svakodnevne i najtraženije lokalne autobuske ture bile one koje su omogućavale prevoz putnika do lokacija gde su se nalazile farbike i rudnici, te se može zaključiti da je prevoz putnika i razvoj saobraćajne infrastrukture pratio privredni razvitak sreza. Međutim, treba spomenuti i to da je preduzeće „Putnik” sklopilo ugovor i sa JAT-om, čiji su takođe bili predstavnici (FTPP, K1, CK, JAT). Iz ovoga se uviđa da je prvobitna delatnost preduzeća brzo proširena i da su se javile tendencije ka razvoju u pravo turističko preduzeće. Prateći i prilagođavajući se novim društvenim potrebama, spektar delatnosti se proširivao, pa je u narednom periodu, pogotovo početkom šezdesetih, osnovnu delatnost predstavljao rad na unapređenju i poboljšanju uslova putovanja u meri koju su tadašnje mogućnosti preduzeća dopuštale (FTPP, K1, CK, ZTH). Kao najznačajnija se može izdvojiti saradnja sa autosaobraćajnim preduzećem „Lasta”, čiji je „Putnik” takođe bio zastupnik, pri čemu je profit ostvarivan na osnovu broja prodatih karata. Nakon uspostavljanja svakodnevne autobuske linije Zaječar–Beograd jula 1956. godine, „Putnik” je reklamirao i preprodavao karte i za ostale novouspostavljene „Lastine” saobraćajne ture (FTPP, K4, P56, P12).

Tokom letnjih meseci „Lasta” otvara nove sezonske linije. Tako je u periodu 1956-1958 uspostavljen saobraćaj na sledećim relacijama:

Beograd–Zagreb, od 15. VII 1956.

Beograd–Banjaluka, od 25. VII 1956.

Beograd–Zagreb–Opatija, od 25. V 1957.

Beograd–Sarajevo–Dubrovnik, od 15. VI 1957.

Beograd–Banjaluka–Split, od 1. VII 1958.

Beograd–Sarajevo–Split, od 15. VI 1958.

Ovaj pregled potvrđuje jednu specifičnost vezanu za jugoslovenski turizam – naglašen sezonski karakter turističkih kretanja. Jedan od faktora koji je uticao na ovu pojavu je i prevashodno rekreativno obeležje jugoslovenskog turizma i usmerenost turističkih tokova ka Jadranskom primorju (Stanković 1990: 220).

Turistička delatnost

Kao što je već spomenuto, „Putnik” Zaječar je nastojao da ekspanziju svoje delatnosti usmeri na turizam i da postane turističko preduzeće. Na osnovu sačuvanih izvora, možemo razlikovati tri vrste putovanja u čijem je organizovanju učestvovao. To su turistička putovanja, edukativna putovanja i školske ekskurzije. Treba zapaziti da je izbor destinacija za određena

putovanja imao i odgovarajuću ideološku pozadinu – cilj ovih putovanja bio je upoznavanje kulturnih i istorijskih tekovina socijalizma. Takođe, prihvatanje savremenih načina provođenja slobodnog vremena i kulture putovanja postalo je deo znatno širih modernizacijskih procesa, što je direktno bilo povezano sa povećanjem životnog standarda

Trebalo bi napomenuti i to da je na delatnost turističkog preduzeća „Putnik” Zaječar uticao rad opštinskog odbora Prijatelja prirode, koji se bavio pitanjima korišćenja dnevnog, nedeljnog i godišnjeg odmora, izgradnjom izletišta i odmarališta, kao i aktiviranjem kulturno-zabavnog života u letnjim danima pri odmaralištima u gradovima (FTPP, K1, CK, OPP).

Pored autoprevozničkih preduzeća, Turističko preduzeće „Putnik” takođe je saradivalo i sa drugim turističkim agencijama, gde se pre svega izdvaja „Turist-Express” iz Beograda, čije su aranžmane preprodavali uz procentualnu zaradu (FTPP, K2, P, F60, TE). Ugovor o generalnom zastupništvu sklopljen je februara 1960. godine (FTPP, K2, P, F60, UZ).

Turistička putovanja su predstavljala najmasovniju i najpopularniju grupu putovanja. Na osnovu analiziranih izvora možemo videti da su bili obuhvaćeni jednodnevni izleti, putovanja po Jugoslaviji i putovanja u inostranstvo. Kao što je već spomenuto, Jugoslavija je 1948. godine prihvatila ideju o plaćenom godišnjem odmoru i turizmu koji ”mora” postati dostupan svim društvenim slojevima, a pogotovo radnicima. Kroz turistička putovanja propagiran je jedan od proklamovanih ideala života radnika u socijalizmu i na taj način su bila povezana sa ideologijom komunističke partije.

Na osnovu štampe možemo videti da su, počev od 1952. godine, najbrojniji bili jednodnevni izleti koji su se izvodili vikendom. Kada se govori o lokalnim izletima, tu se pre svega izdvajaju Zlotska pećina, Sokobanja, Gamzigradska i Brestovačka banja (*Timok*, 17. jul 1959: 3; 31. jul 1959: 7). Skoro svakog vikenda su se izvodili izleti do Beograda, Niša i Niške banje, a povremeno su se pojavljivale i druge destinacije, poput Zagreba, Skoplja i Vrdnika (*Timok*, 20. avgust 1954: 6). Posebno nakon 1959. godine, u štampi se pojavljuju oglasi za posećivanje banja, gde se, pre svega, izdvajaju Gamzigradska banja, Brestovačka i Vrnjačka. Banje su bile veoma važne za turistička kretanja, jer su one, afirmisane kao lečilišni centri, predstavljale osnovu razvoja zdravstvenog turizma.

Jednu zanimljivu, mada (ako imamo u vidu društvene prilike nastale nakon uvođenja radničkog samoupravljanja) i očekivanu specifičnost predstavlja to da su putovanja u inostranstvo bila u organizaciji sindikata, fabrika ili određenih društava. Ukoliko bi pojedinac želeo da ide u inostranstvo i dobije putne isprave, trebalo je da ispuni određene uslove koji se mogu rekonstruisati na osnovu upitnika koji se popunjavao u procesu dobijanja pasoša. Pored saglasnosti preduzeća da njihov zaposleni može putovati, osoba koja bi aplicirala za dobijanje putnih isprava nije smela biti osuđivana. Takođe, u upitniku su se nalazila pitanja koja se tiču privatnog života i privatnih odnosa, kao i pitanje da li je osoba nekada putovala u inostranstvo (FTPP, KNJ1, MII, U). Zanimljivo je da je odgovor na ovo pitanje u svim sačuvanim upitnicima bio negativan. Negativne odgovore

možemo povezati i sa ranije napravljenom distinkcijom između godišnjih odmora koje su radnici koristili da bi odradili svakodnevne poslove za koje nisu imali vremena tokom radnih dana, i godišnjih odmora koje su posledica tada delimično usvojene kulture putovanja.

Već na početku svog rada, tačnije 1952. godine, „Putnik” Zaječar je organizovao četiri kružna putovanja za članove seljačkih radnih zadruga, koja su bila reklamirana u lokalnom listu. Najveći broj ovih putovanja je bio organizovan posredstvom drugih agencija, čiji je „Putnik” bio zastupnik, a mali broj je bio organizovan samostalno. Uglavnom su se pratili sledeći šabloni (*Timok*, 13. septembar 1952: 4):

Beograd–Zagreb–Rijeka–Postojna–Ljubljana, 8 dana

Beograd–Zagreb–Rijeka–Crikvenica–Postojna–Ljubljana, 8 dana

Beograd–Zagreb–Split–Dubrovnik–Sarajevo, 9 dana

Beograd–Niš–Lazaropolje–Skoplje, 7 dana

Takođe, karakteristično je da su organizovana putovanja za radnike određenih profesija i članove njihovih porodica. Kao primer se mogu navesti putovanja prosvetnih radnika i članova užih porodica organizovana 1960. godine. Po planu jednog putovanja, trebalo je da se posete Švajcarska, Francuska i Italija – tačnije, prema itinereru, ruta je trebalo da izgleda ovako: Niš–Beograd–Firenca–Rim–Napulj–Venecija–Trst–Beograd–Niš (FTTP, K5, D63, PPP). I u ovoj situaciji je preduzeće „Putnik” Zaječar imalo ulogu posrednika, koji je ustupao aranžmane drugih turističkih agencija i eventualno obezbeđivao prevoz do određenih polaznih tačaka u Srbiji (uglavnom Niš i Beograd).

U junu 1961. posebno se ističe šest putovanja u inostranstvo koja su bila ograničavana isključivo za udruženja koja su postojala pri sindikatima. Početkom meseca bilo je organizovano putovanje u Italiju, gde je bilo planirano fakultativno razgledanje i poseta Rimu, Napulju, Riminiju, Veneciji i Trstu, uz izlete do Tivolija i Pompeje. Sledeće je bilo putovanje u Grčku, gde je trebalo da se posete Atina i Solun. Nakon toga, organizovana je i kombinovana poseta Francuskoj i Italiji, tačnije Parizu i Veneciji. Jedno od bitnijih je bilo i putovanje u Demokratsku Republiku Nemačku, u sklopu kojeg je trebalo da se posete Budimpešta, Prag, Lajpcig, Vajmar i Berlin (FTTP, K2, P, I1). Takođe, bilo je organizovano i putovanje u Saveznu Republiku Nemačku i Dansku. Blokofske podele tokom Hladnog rata, na prvom mestu podela Nemačke, nisu determinisale turistička kretanja u i izvan Jugoslavije, kao što je to bio slučaj sa zemljama Varšavskog, pa i NATO pakta tih godina.

Edukativna putovanja su bila organizovana i u Jugoslaviji i u inostranstvu. Radnici određenih profesija, mahom oni zaposleni u industriji, posećivali su razne sajmove i upoznavali se sa najnovijim tehnološkim dostignućima koja su mogli da primene u svom radu. Iako preduzeće nije imalo sopstvena vozila koja bi ispunjavala zahteve putovanja u inostranstvo, saradnjom s drugim preduzećima je uspevalo da omogući radnicima u Zaječaru i okolini posećivanje raznih edukativnih sajмова i izložbi. Tako, na primer, preko „Turist-Expressa” je 1962. bilo organizovano putovanje

za dva inženjera Zavoda za urbanizaciju u Zaječaru na izložbu izgradnje i bolničke opreme u Kelnu (FTTP, K5, U62, UI62, PK).

Edukativna putovanja se najčešće tiču tehnike i industrije, ali se organizuju i za radnike drugih oblasti. Takvo je na primer bilo putovanje u Nemačku 1959. za članove Udruženja farmaceuta i Srpskog lekarskog društva, koje je i iniciralo planiranje putovanja. Glavni organizator bila je podružnica „Putnika” za Vojvodinu, a ovo putovanje je trebalo da bude „poučnog karaktera” i da članovi ovih udruženja upoznaju „najčuvanije fabrike lekova i poznate univerzitetske klinike” (FTTP, K2, D59, PVFL). Kada se govori o putovanjima medicinskih radnika, treba pomenuti i putovanje lekara na stručni sastanak grčkih i jugoslovenskih otorinolaringologa, koje je bilo organizovano u Atini 1962. godine (FTTP, K5, D63, GJO).

Takođe, 1962. je bio objavljen program za putovanje poljoprivrednih stručnjaka na izložbu poljoprivrednih mašina u Parizu i Veroni, uz posetu Poljoprivrednom institutu u Versaju (FTTP, K5, U62, UI62, PP). Putovanja edukativnog karaktera nisu bila ograničavana samo u inostranstvu, već i u zemlji. Takav je npr. bio Seminar za unapređivanje turizma i ugostiteljstva, koji je 1963. održan u Beogradu, Vrnjačkoj i Niškoj banji (FTTP, K5, D63, SUTU).

Školske ekskurzije predstavljaju jednu veoma specifičnu kategoriju putovanja. Imajući u vidu da je cilj ekskurzija bio „upoznavanje objekata socijalističke izgradnje i istorijskih spomenika naše zemlje” (FTTP, K2, P, ŠE60, PŠE60), možemo zaključiti da su one imale naglašenu propagandnu funkciju, čiji sadržaj je bio u skladu sa ideologijom komunističke partije. U sačuvanoj građi turističkog preduzeća „Putnik” Zaječar, školske ekskurzije se prvi put pojavljuju tek 1960. godine. Destinacije su bile planirane u saradnji sa odeljenjem za školske ekskurzije Turist biroa „Lasta” i morale su da obuhvate najmanje 500 učenika. Sledeći pregled odnosi se na ekskurzije organizovane u 1960. godini:

Beograd–Zagreb–Rijeka–Zagreb–Beograd
Beograd–Zagreb–Ljubljana–Postojna–Rijeka–Beograd
Beograd–Zagreb–Ljubljana–Bled–Ljubljana–Postojna–
–Zagreb–Beograd
Beograd–Zagreb–Rijeka–Karlovac–Postojna–Ljubljana–
–Zagreb–Beograd
Beograd–Bitolj–Ohrid–Skoplje–Beograd

Može se primetiti da se među destinacijama u najvećoj meri nalaze glavni gradovi tadašnjih republika, te možemo pretpostaviti da su tamo bili organizovani obilasci određenih kulturnih spomenika, memorijalnih i istorijskih kompleksa itd. Ova pretpostavka može biti potkrepljena time što se u jednom dokumentu navode „težnje da se programima školskih ekskurzija obuhvate sva mesta u Jugoslaviji koja po svojim prirodnim lepotama i kulturno-istorijskim bogatstvima mogu da upotpune znanje koje stiče omladina” (FTTP, K2, P, ŠE60, PŠE60).

Finansijski problemi i likvidacija preduzeća

Uprkos (prema izveštajima) uspešnom organizovanju izleta i putovanja, preduzeće „Putnik” Zaječar se konstantno suočavalo s velikim finansijskim problemima i dugovima. O tome svedoče i tužbe oko mogućih pronevera novca od strane upravnika, kao i njihove česte smene. Treba spomenuti jedan zanimljiv slučaj. Aleksandar Prendić, tadašnji upravnik i istovremeno blagajnik preduzeća u periodu od januara 1954. do marta 1955, bio je 1958. optužen da je proneverio novac u periodu kada je bio blagajnik, iako je kasnije bio oslobođen optužbe (FTTP, K2, D58, PAP). Na osnovu delovodnih protokola koje se nalaze u fondu se ne može zaključiti da li su transakcije, na osnovu kojih je Prendić bio optužen, zapravo bile izvršene ili ne. Ali, ako imamo u vidu da je u godinama nakon sudskog procesa i dalje bilo problema oko vođenja knjiga (a u jednom periodu uopšte nisu bile vođene), kao i za vreme njegove uprave, postojanje izveštaja finansijskih inspektora o nepravilnostima i druge optužbe oko neisplaćenih socijalnih davanja i poreza, kao i član 13 Pravilnika preduzeća Putnik po kojoj „direktor (upravnik) mora da ima pravni ili ekonomski fakultet” (FTTP, K4, PRTTP), možemo zaključiti da je postojao prostor za potencijalne malverzacije.

Preduzeće je pokušavalo da se izbori sa svojom lošom finansijskom situacijom i tako što je prodavalo stvari koje je posedovalo, a koje još uvek nisu bile isplaćene, pa su na taj način svoje dugove prenosili drugim preduzećima ili privatnim licima. Takođe, zaradu su pokušavali da ostvare i na druge načine: davali su u zakup neke prostorije koje su posedovali u gradu, u svojim autobusima su prodavali cigarete i duvan, kao i lozove Jugoslovenske lutrije, a imali su i odeljenje „Reklam-servis Putnik Zaječar” pomoću kojeg su reklamirali turistička i autoprevoznačka preduzeća sa kojima su saradivali.

Sem ovoga, „Putnik” Zaječar je 15. oktobra 1955. sklopio ugovor o kreditu sa Narodnom bankom FNRJ (filijala u Zaječaru), koji je trebalo da bude iskorišćen za „obezbeđenje sirovina i materijala, proizvodnje u toku i zaliha gotovih proizvoda, odn. zaliha robe neophodno potrebnih za obavljanje redovne delatnosti korisnika kredita” (FTTP, K1, CK, UKNB). Uprkos ovom kreditu, preduzeće je za vreme 1956. godine ponovo ekonomski podbacilo i bilo u ogromnom deficitu (FTTP, K2, D56, ZPZR).

Jedan od problema predstavljao je i nedostatak vozila. Preduzeće je 1958. uputilo zahtev Narodnom odboru sreza Zaječar za dobijanje zajma za nabavku vozila. Preduzeće nije bilo u mogućnosti da zadovolji zahteve koji su pred njega postavljeni, prvenstveno iz razloga što do tada nije organizovalo veliki broj putovanja samostalno (bilo je posrednik u najvećem broju slučajeva), nije raspolagalo skoro nikakvim voznim parkom, „te je njegov domen poslovanja bio vrlo skučen i ekonomski nedovoljan za dalji razvoj” (FTTP, K1, CK, ZNOS).

Uprkos planovima za unapređenje turizma u srezu (*Timok*, 29. oktobar 1961: 9) i različitim pokušajima stabilizovanja finansijske situacije, ipak je

na kraju, 1963. godine, došlo do prinudne likvidacije preduzeća od strane Privrednog suda u Zaječaru.

Zanimljivo je pomenuti i to da se u analiziranoj građi od 1955. konstantno spominju samo tri radna mesta koja su zahtevala stalno zaposlene službenike – direktor (upravnik), blagajnik i šofer, dok su za druge potrebe preduzeća, kao što je na primer turistički vodič, zapošljavali honorarne radnike kada su okolnosti to zahtevale (FTPP, K4, PZPS). U štampi se povremeno javljalo prisustvo i drugih turističkih preduzeća (*Timok*, 31. mart 1961: 7), od kojih se može izdvojiti Turističko-ugostiteljsko preduzeće „Rtanj” (1952-1973), u čijem se fondu takođe može naći podatak da je bilo likvidirano od strane Privrednog suda u Zaječaru (FTUPR, K5, IL). Imajući u vidu da je većina preduzeća u to vreme bila likvidirana zbog finansijskih dugova i uspevala da posluje zahvaljujući donacijama i kreditima od strane gradskih i sreskih odbora, postavlja se pitanje u kojoj je meri zapravo bilo moguće samostalno postojanje i poslovanje bilo kog preduzeća.

Zaključak

Primarni cilj ovog istraživanja bio je da prikaže socijalne aspekte turizma u socijalističkoj Jugoslaviji na primeru turističkog preduzeća „Putnik” Zaječar u periodu od 1952. do 1963. godine, sa fokusom na putovanja koja su bila organizovana.

„Putnik” Zaječar je zvanično osnovan 25. januara 1954. godine rešenjem GNO Zaječar kao preduzeće za prevoz i saobraćaj putnika i turista. Osnovna delatnost preduzeća bila je prodaja železničkih karata i davanje ostalih turističkih usluga. Može se uočiti da je preduzeće pratilo privredni razvoj sreza i prilagođavalo se novim društvenim potrebama, jer je veoma brzo prevazišlo svoju prvobitnu delatnost i čak su se javile tendencije ka razvoju u turističko preduzeće koje bi samostalno organizovalo putovanja. Međutim, zbog nemogućnosti uspostavljanja finansijske stabilnosti i otplaćivanja dugova, kao i zbog česte smene upravnika, „Putnik” Zaječar je u najvećem broju slučajeva funkcionisao kao posrednik između turista iz Zaječara i okoline i većih turističkih preduzeća. Imajući u vidu stanje u preduzeću, može se zaključiti da je ipak postojala određena ekspanzija delatnosti i kontakata i da je turistički rad preduzeća bio ograničen okolnostima u kojima se nalazilo, dok konačno nije bilo likvidirano 1963. od strane Privrednog suda u Zaječaru.

Na osnovu sačuvanih izvora, u radu turističkog preduzeća „Putnik” Zaječar možemo razlikovati tri vrste putovanja – turistička putovanja, edukativna putovanja i školske ekskurzije, koje je trebalo da imaju određenu ideološku ulogu, slabijeg ili jačeg intenziteta.

Pokušaj analize socijalnih aspekata turizma i njegove uloge u tadašnjim okolnostima ukazao je na određena pitanja. Pre svega, postavlja se pitanje da li je funkcija turizma kakvu je propagirala tadašnja socijalistička vlast uopšte mogla da bude sprovedena. Nakon toga, možemo se zapitati koliko su pojedina turistička preduzeća imala znanja, tehničkih i mate-

rijalnih dobara za obavljanje takve vrste posla. I na kraju, pozvavši se na izvor u kome stoji da su „u 1961. na more odlazili službenici sa boljom materijalnom situacijom” (FTTP, K1, CK, OPP), postavlja se pitanje da li su i u kolikoj meri putovanja bila dostupna svim društvenim slojevima i da li zapravo ovakva koncepcija predstavlja jednu od socijalističkih tekovina, imajući u vidu kako je ona realizovana. Iako se smatra da jednakost predstavlja jednu od najbitnijih težnji socijalističkih vlasti, građa ukazuje na to da je u slučaju Zaječara i okoline situacija bila drugačija – da su neke prakse vezane za putovanja i turizam bile dostupnije samo određenim društvenim grupama, uglavnom ekonomski snažnijim.

Arhivska građa

Arhiv „Timočka krajina” Zaječar:

- FTTP, K1, D52, IT – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, dokumenta iz 1952. (ostalo), izveštaj o turizmu
- FTTP, K2, F1960, UII1960, OI – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, fascikla za 1960. godinu, ugovori II za 1960, izveštaj o organizaciji izložbe
- FTTP, K1, CK, R4 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, rešenje 4
- FTTP, K1, CK, IŽP – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, izveštaj o prodaji železničkih karata
- FTTP, K1, CK, JAT – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, ugovor o saradnji sa JAT-om
- FTTP, K1, CK, ZTH – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga
- FTTP, K4, P56, P12 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 4, plakati za 1956, plakat 12
- FTTP, K4, P56, P14-P15; FTTP, K4, P57, P2-P3; FTTP, K4, P58, P1 i P10 P12 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 4: plakati za 1956, plakati 14 i 15; plakati za 1957, plakati 2 i 3; plakati za 1958, plakati 1, 10, 11 i 12
- FTTP, K1, CK, OPP – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, izveštaj o radu Odbora prijatelja prirode
- FTTP, KNJ1, MII, U – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, knjiga 1, material za izlete u inostranstvo, upitnici
- FTTP, K2, P, F60, TE – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, putovanja, fascikla za 1960, program putovanja Turist-Expressa
- FTTP, K2, P, F60, UZ – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, putovanja, fascikla za 1960, ugovor o generalnom zastupništvu

- FTTP, K5, D63, PPPR – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 5, dokumenti za 1963, program putovanja prosvetnih radnika
- FTPP, K2, P, I1 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, putovanja, itiner 1
- FTPP, K5, U62, UI62, PK – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 5, U-62 fascikla, U-I-62 fascikla, program putovanja na izložbu bolničke opreme i izgradnje u Kelnu
- FTTP, K2, D59, PVFL – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, dokumenta za 1959. godinu, organizovanje putovanja Putnik-Vojvodina za članove Udruženja farmaceuta i Srpskog lekarskog društva
- FTTP, K5, D63, GJO – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 5, dokumenti za 1963. godinu, putovanje na sastanak grčkih i jugoslovenski otorinolaringtologa
- FTTP, K5, U62, UI62, PP – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 5, U-62 fascikla, U-I-62 fascikla, program putovanja za poljoprivredne stručnjake
- FTTP, K5, D63, SUTU – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 5, dokumenti za 1963. godinu, program Seminara za unapređenje turizma i ugostiteljstva
- FTPP, K2, P, ŠE60, P1-P7 I1 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, putovanja, školske ekskurzije 1960, programi 1-7
- FTTP, K2, P, ŠE60, PŠE60 – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, putovanja, školske ekskurzije 1960, program školskih ekskurzija za 1960.
- FTTP, K2, D58, PAP – Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, dokumenta za 1958. godinu, presuda Aleksandru Prendiću
- FTTP, K2, D56, ZPZR – Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 2, dokumenta za 1958. godinu, zapisnik o pregledu završnog računa za 1956. godinu
- FTTP, K1, CK, UKNB – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, ugovor o kreditu sa Narodnom bankom
- FTTP, K4, PRTPP – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 4, Pravilnik turističkog preduzeća Putnik
- FTTP, K1, CK, ZNOS – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 1, crvena knjiga, zahtev NOS Zaječar o zajmu za nabavku vozila
- FTPP, K4, PZPS – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar, kutija 4, Putnik-Zaječar – platni spiskovi
- FTUPR, K5, IL – Fond Turističko-ugostiteljsko preduzeće Rtanj, kutija 5, izveštaj o likvidaciji

FTTP, K1, CK, OPP – fond Turističko preduzeće Putnik-Zaječar,
kutija 1, crvena knjiga, izveštaj Odbora prijatelja prirode

Štampa

Naš život

12. januar 1952.
29. februar 1952.
15. mart 1952.

Timok

13. septembar 1952.
31. jul 1953.
7. avgust 1953.
20. avgust 1954.
17. jul 1959.
31. jul 1959.
29. oktobar 1961.

Literatura

- Erdei I. 2012. *Čekajući Ikeu*. Beograd: Filozofski fakultet
- Grandits H., Taylor K. 2010. *Yugoslavia's sunny side: a history of tourism in socialism (1950s-1980s)*. Budapest: Central European University Press
- Stanković S. 1990. *Turizam u Jugoslaviji*. Beograd: Turistička štampa
- Stojanović D. 2006. Turizam i konstrukcija socijalnog i nacionalnog identiteta u Srbiji krajem 19. i početkom 20. veka. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 1-3: 41.
- UNWTO Tourism Highlights 2015 edition, dostupno na:
<http://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284416899>,
preuzeto: 25. 5. 2017.
- Unković S., Zečević B. 2004. *Ekonomika turizma*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta

Jana Stanković

“Putnik” Zaječar Tourist Company (1952–1963)

This research deals with the social aspects of tourism in Yugoslavian socialism through the analysis of the work of a local tourism company. The time line covers the period from 1952 to 1963, when the tourist company “Putnik” Zaječar existed and functioned. Different types of travel that the company organized were examined. For each type, a certain number of ex-

amples is given, with the aim of illustrating the typical characteristics of a particular type of travel, and also what these travels were aimed to achieve. The research considered the role of tourism in the process of socialist emancipation and the way in which it was realized.

Original documents from the “Tourist Company Putnik Zaječar” fund of the “Timočka Krajina” Archive in Zaječar were analyzed. In addition to archival material, a very useful source were editions of Timok – a local paper which has been published under this name from 1952. The results of the analysis of these sources indicate that the proclaimed idea of the function of tourism in socialism might not have coincided with its realization in practice.

